

Martina Soukupová,
Ivan Jakubec,
Martin Kovář
[eds.]

**Role státu
v německém
hospodářství
20. století** [III]

Hospodářská situace NDR v sedmdesátých letech 20. století a role obchodu *Intershops* v rozvoji konzumní společnosti¹

PAVEL SZOBI

Předkládaný příspěvek pojednává o ekonomickém vývoji Německé demokratické republiky v sedmdesátých letech 20. století, jejíž dávkou spojitosti se zlepšováním zásobování obyvatele kvalitními potravinami, textilem a dalším spotřebním zbožím. Článek tento problém analyzuje ve dvou rovinnách: zabývá se jednak úsilím státu o snížení osobních úspor občanů NDR a zvýšení devizových rezerv, dále pak sleduje snahu o zlepšení životní úrovně obyvatele a přístup k nedostatkovému zboží. Text zároveň reflektuje důležitost Spolkové republiky Německo v procesu rozvoje východoněmecké spotřební společnosti. Zásadní role je připisována nadstandardním německo-německým obchodním vztahům a občanům Spolkové republiky, kteří cestovali do NDR a nakupovali zde v západoněmeckých markách.

Konec šedesátých let 20. století charakterizovaly významné politické a sociální změny v západní i východní Evropě, ať už se jednalo o Československo, Francii nebo Spolkovou republiku Německo. Pokud jde o Německo demokratickou republiku,

¹ Tato studie vznikla jako jeden z výstupů výzkumného doktorandského projektu s názvem „Role státu v německém hospodářství ve 20. století“ registrovaného u Grantové agentury ČR pod č. 409/09/H024.

došlo zde na konci šedesátých let k jednoznačnému oslabení dlouholeté vlády Waltera Ulbrichta. Kritika sovětského hospodářského modelu, která jej vedla k podpoře takzvaného Nového ekonomického systému na VI. sjezdu Socialistické sjednocené strany Německa (SED) v roce 1963, měla za následek mocenský střet uvnitř východoněmecké politické elity.² Členové Státní plánovací komise NDR předpokládali, že kombinace některých prvků tržního a centrálně řízeného hospodářství umožní stabilizovat národní ekonomiku a rychle přiblížit východoněmeckou společnost životní úrovni Spolkové republiky. Směrnice však vyvolala silnou kritiku zejména ze strany konzervativní křemelské nomenklatury, která se rozhodla podpořit v SED pragmatickou skupinu vedenou Erichem Honeckerem. Ta Ulbrichta obvinila z ekonomického přešlapování NDR a donutila jej k opuštění všech pozic ve stranickém a státním aparátu. Ve skutečnosti se ovšem jednalo zejména o boj nové generace východoněmeckých komunistů o moc a o nechtů komunistů na středních stranických pozicích k uskutečnění dalekosáhlých hospodářských reforem. Ulbrichtovu pozici dále oslabovalo, když toto počinání veřejně kritizoval. Již v roce 1963 prohlásil: „Nemálo soudruhů stálo v začarovaném kruhu starých administrativních hospodářských metod a re-zortního ducha. Proto se přestali namáhat a došli k závěru, že na stranickém sjezdu byla sice přijata nová formulace, jmenovitě Nový ekonomický sys-

² Ulbricht svůj postoj k nutnosti ekonomických reforem v NDR rozvedl v kritickém textu určeném zejména členům SED. Srv. ULBRICHT, W., *Das Neue Ökonomische System der Planung und Leitung der Volkswirtschaft* in *der Praxis*, Berlin 1963.

tém, ale že všechno zůstane při starém.“³ Kromě nekoncepční reformní politiky vyčítali Ulbrichtovi jeho oponenti například zavínění dodavatelské kritiky do roku 1965. Nedostatek spotřebního zboží tehdy donutil okresní výbory povolit dodávky praček, televizních přijímačů, rádií ap. zaměstnancům preferovaných státních podniků, jakož i stranickým funkcionářům na úkor jiných obyvatel. Na takové jednání se u stranických orgánů objevovaly časté stížnosti, o čem svědčí například dopis saarfeldského prodáváče: „Všichni lidé s pozicí a jménem dostanou nové dioptrické brýle za tři či čtyři dny, přičemž normální smrtelníci musí čekat i déle než rok. Co se stalo s beztržní společností?“⁴ Podobně se při zásobování dávala z bezpečnostních důvodů přednost hlavněmu městu a krajským sídlům před menšími obcemi.⁵

Nové východoněmecké vedení v letech 1970 a 1971 upustilo z obav před neklidem obyvatelstva od experimentování a vydalo tzv. Rozhodnutí o prováření ekonomického systému v roce 1971. Následně byla na VIII. sjezdu Socialistické sjednocené strany Německa stanovena vývojová strategie na další období, jež se řídila heslem: „jednota hospodářské a sociální politiky.“⁶ Honecker zamýšlel provést úspěšný skok východoněmecké ekonomiky prudce kupředu

³ ROSLER, J., *Neues Denken und Handeln im Neuen Ökonomischen System (NÖS)*, in: RAUH, H.-Ch. – RUBEN, P. (ed.), *Denkversuche: DDR-Philosophie in den 60er Jahren*, Berlin 2005, s. 51.

⁴ PORT, A. I., *Conflict and stability in the German Democratic Republic*, Cambridge 2007, s. 252.

⁵ KAMINSKY, A., *Wohlstand, Schönheit, Glück. Kleine Konsumgeschichte der DDR*, München 2001, s. 150–151.

⁶ KUSCH, G. – MONTAG, R. – SPECHT, G. – WETZGER, K., *Schlüßbilanz – DDR. Fazi einer verfallenen Wirtschafts- und Sozialpolitik*, Berlin 1991, s. 18.

ve spojení s růstem životní úrovně a ostře kritizoval investičně náročné plánování předchozího desetiletí ve smyslu „strukturální politiky jako faktoru růstu“. Základem nového přístupu mělo být stabilní zásobování obyvatele a uspokojivá nabídka zboží. Prioritu v investičních záměrech získalo energetické odvětví. Snížením investičních fondů do průmyslu se uvolnil kapitál na rozvoj bytové výstavby a soukromou spotřebu. Nová politika vedla ke značnému růstu životní úrovně a ekonomika se po neřízených experimentech šedesátých let poměrně uspokojivě stabilizovala. Vedení SED si slibovalo úspěch také od všestranné socializace podnikové sféry; v roce 1972 došlo k zeslátnění pozůstatků soukromých nebo polosoukromých firem.⁷ Tím byly odstraněny zbytky sociálních nepřátel, ale rovněž i výrobci tzv. tisíc a jedné věci, které státní podniky nedokázaly plnohodnotně zastoupit.⁸

Honeckerova představa o tom, jak má nová ekonomická politika vypadat, byla poměrně jednoduchá. Celý pětiletý plán měl být nastaven na reálné možnosti národního hospodářství NDR, přičemž ročně počítal s čtyřprocentním růstem. Jestliže se tedy zvýšily příjmy do státní pokladny o 4%, mohly být o stejnou částku zvýšeny příjmy obyvatele, stipendia, důchody atd. Předpoklady Státní plá-

⁷ ERDMANN, K., *Reformbemühungen am DDR-Wirtschaftssystem in den 70er Jahren*, in: ERDMANN, K. (ed.), *Wirtschaftsverfassung und Wirtschaftspolitik der DDR*, Berlin 1984, s. 104.

⁸ K oslabení ekonomiky NDR v důsledku zeslátnění soukromých podniků srv. AMBROSIOUS, G., „*Sozialistische Planwirtschaft als Alternative und Variante in der Industriegesellschaft – die Wirtschaftsförderung*“, in: STEINER, A. (ed.), *Überholen ohne einzuholen. Die DDR-Wirtschaft als Fußnote der deutschen Geschichte?*, Berlin 2006, s. 18–20.

novací komise se ale s představou vedení SED neshodovaly a SPK upozorňovala především na nepřipravenost národního hospodářství financovat odvětvovou sociální politiku. Když byl na ÚV SED předložen návrh SPK na státní rozpočet, jenž počítal pouze se tříprocentním hospodářským růstem, odpovídal Honecker: „Musíte výkoný dělnické třídy odhadovat optimističtěji. Strana se o tohle postará a mobilizuje dělnickou iniciativu. S tím si nemusíte dělat starosti.“⁹ Přehnaně optimisticky se na začátku roku 1972 vůči SPK vyjádřil rovněž předseda rady ministrů Willy Stoph¹⁰: „Když oznámím o sociálních opatřeních apelujeme na dělnickou třídu, tak to přinese takové výsledky ve výrobě, které teď ještě ve výpočtech Státní plánovací komise nejsou započteny.“¹¹

Oprávněnost střídmych odhadů se projevila během dalších let; navyšování sociálních výhod občanům zatěžovalo státní rozpočet a rostlo tak, že například v roce 1988 už dotace zaujímaly 30% státních výdajů.¹² Východoněmecké vedení se tím snažilo zmírnit tlak společnosti, který vznikl srovnáváním s životní úrovní obyvatele Spolkové republiky. Od poloviny sedmdesátých let se blahobytná sociální politika stala více riskantní, neboť proces zrychlení tempa růstu přerušila světová energetická krize, jež podkopala základy fungování východoněmec-

⁹ WENZEL, S., *Plan und Wirklichkeit. Zur DDR-Ökonomie. Dokumentationen und Erinnerungen*, St. Katharinen 1998, s. 59.

¹⁰ Stoph, Willy (1914–1999), východoněmecký politik, vyučený zedník, od roku 1961 člen Komunistické strany Německa, v letech 1950–1989 člen ÚV SED, 1964–1973 předseda vlády, 1973–1976 předseda Státní rady, od roku 1976 do roku 1989 opět předseda vlády.

¹¹ STEINER, A., *Von Plan zu Plan. Eine Wirtschaftsgeschichte der DDR*, München 2004, s. 171.

¹² WENZEL, S., c. d., s. 62.

kého národního hospodářství. Sovětský svaz neplnil své dovozní závazky a dodávky strategických surovin podmiňoval devizovými platbami. Zároveň nedodržel stanovované ceny, což v podmínkách energetické krize a snižování konkurenceschopnosti východoněmeckých výrobků na světových trzích způsobovalo Berlínu nebezpečně vysoké pašivní saldo obchodní bilance, v socialistickém newspeaku nevinně označováno za „dovozní přebytky“. Ty se roku 1978 vyšplhaly do výše 1,7 miliardy valutových marek.¹³ Když byl Honecker na možnost ekonomické krize v příští dekádě upozorněn ekonomy Gerhardem Schürerem¹⁴ a Günterem Mitragem,¹⁵ rozladěně odpověděl: „Ve [Vašem – P. S.] materiálu to vypadá tak, že politika po Ulbrichovi byla špatná, Ulbricht žádné dluhy nedělal a Honecker dluhy dělá. Jakou politiku jsme tedy ale měli provádat? Politika zvyšování cen by přece nevyřešila žádný z těchto problémů.“¹⁶ Návrhy Státní plánovací komise a ekonomického oddělení ústředního výboru SED na sanaci zahraničního obchodu, program šet-

¹³ Valutová marka (VM), pojem, kterým byla v NDR označována oficiální měna Spolkové republiky Německo, čímž se obcházeli politiky nepřijímaný název německá marka (DM). Srv. VOLZE, A., *Die gespaltene Valuta-Mark. Anmerkungen zur Währungspolitik und Außenhandelsstatistik der DDR*, in: Deutschland Archiv, Jhg. 32, 1999, Nr. 5, s. 232–241.

¹⁴ Schürer, Paul Bernard (1921), německý ekonom a politik, od roku 1965 předseda Státní plánovací komise a místopředseda ministerské rady NDR až do odstoupení vlády Willyho Stophy v roce 1989, v letech 1973–1989 kandidát politbyra ÚV SED.

¹⁵ Mittag, Günter (1916–1994), německý politik a ekonom, v letech 1963–1989 člen politbyra ÚV SED, od roku 1976 tajemník Ústředního výboru SED pro hospodářské otázky.

¹⁶ HERTLE, H. H., *Die Diskussion der ökonomischen Krisen in der Führungsspitze der SED*, in: PIKNER, T. (ed.), *Der Plan als Befehl und Fiktion*, Opladen 1995, s. 315.

ření a obnovení dynamického růstu odmítl generální tajemník definitivně v červnu 1977, kdy hospodářským poradcům ústředního výboru přímo řekl: „To je cesta restrikcí. O to se pokoušeli již ve Východní republice. V podstatě nás do této situace přivedly zahraničně obchodní podmínky. Od VIII. sjezdu strany se změnila a mění se dál. Musí se to říci úplně otevřeně: Přijmout jinou koncepci... by mělo v našich podmínkách dalekosáhlé důsledky.“¹⁷

Svět Intershopů

Veškeré snahy o šetření musely narazit na jeden ze základních kamenů programu Jednoty hospodářské a sociální politiky, jímž bylo trvalé zlepšování v zásobování obyvatelstva spotřebním zbožím a zvýšení sociálního standardu, což stranické vedení chápalo jako cenu za poslušnost obyvatelstva vůči režimu. Tento vztah lze odvodit od Hobbesova pojmu společenské smlouvy, jejíž přičiny je v NDR nutno spojovat s obavou strany z opakování sociálních nepokojů z června 1953.¹⁸ Proto měla být již v plánu druhé pětiletky na roky 1956–1960 významně navýšena nabídka spotřebního zboží, zejména obléčení, osobních vozů či televizních přijímačů.¹⁹

¹⁷ DORING, H.-J., *„Es geht um unsere Existenz.“ Die Politik der DDR gegenüber der Dritten Welt am Beispiel von Monambik und Äthiopien*, Berlin 1999, s. 53.

¹⁸ Srv. EISENFELD, B. – KOWALCZUK, I.-S. – NEUBERT, E., *Die notwendige Revolution: der Platz des 17. Juni 1953 in der deutschen Geschichte*, Berlin 2004; ROESLER, J., *Der 17. Juni 1953: Aufstieg gegen die Norm*, Berlin 2003.

¹⁹ V případě vřehného textu se měla nabídka zvýšit o 46 %, u bavlněného obléčení o 27 %, u osobních automobilů měla být nabídka dokonce čtyřnásobně vyšší. Srv. *Einwurf zum Gesetz über den zweiten Fünfjahresplan zur Entwicklung der Volkswirtschaft in der DDR für die Jahre 1956–1960*, SED ZK, Abteilung Gesundheitspolitik, in: Stiftung Ar-

Východoněmecké rodiny postupně utrácely stále více úspor – například na pochutiny vydaly v roce 1962 ze svého rozpočtu v průměru 17,7%,²⁰ zatímco roku 1967 tato hodnota dosáhla již 18,1%.²¹

V roce 1957 se vláda rozhodla pro založení dárkové služby, kterou koordinovala firma *Geschenkdienst- und Kleinexport GmbH* (Genex).²² Občané Spolkové republiky mohli skrze Genex poslat svým příbuzným v NDR balíky s kvalitním zbožím, nejčastěji s nedostatkovými potravinami a pochutinami. Balíky se vypravovaly z míst ve východním Německu a nepodléhaly tedy hraniční a celní kontrole. Jako většímu státních služeb i Genex provázely problémy s kvalitou. Balíky byly vyráběny z nekvalitního materiálu, trhaly se a jejich španě uložený obsah, nejčastěji káva, cukr a kakao, se míchal dohromady. Docházelo ke zpožděnému doručení, zásičky se na cestě často ztratily. Z těchto důvodů již v šedesátých letech klelal význam této služby jako prostředku k posílání pochutin do NDR.²³

Snaha o získání devizových prostředků pro splácení zahraničních dluhů a zároveň o naplnění touhy obyvatelstva po sportovním zboží přivedla režim v šedesátých letech k uplatnění nové strategie: v roce 1962 byla založena síť obchodních domů *In-*

chiv der Parteien und Massenorganisationen der DDR im Bundesarchiv (SAPMO-BArch), DY 30 /IV 2/19/28, s. 38.

²⁰ *Struktur der Geldausgabe und Warenkäufe*, Institut für Marktforschung, SAPMO-BArch, DL 102/383, s. 3.

²¹ Tamtéž, s. 17.

²² GROHNERT, E., *Es gibt nicht, aber jeder hatte alles*, in: LUDWIG, A. (ed.), *Forschritt, Norm & Eigensinn. Erkundungen im Alltag der DDR*, Berlin 1999, s. 114.

²³ ZATLIN, J. R., *The Currency of Socialism. Money and Political Culture in East Germany*, Cambridge 2007, s. 271–272.

tershop.²⁴ Jednalo se o maloobchodní řetězec s kvalitním domácím i zahraničním zbožím, které se prodávalo pouze ve volně směnitelných měnách a později v tzv. forum-šecích, nikdy však v markách NDR.²⁵ Služba s sebou přinášela nevyhnutelný vedlejší efekt, kdy obycerní východní Němci získali, byť ve výrazně omezené míře, náhled do sortimentu kapitalistického Západu. Cílovou skupinu ovšem tvořili tranzitní cestující a návštěvníci ze Západu. První obchody byly proto otevřeny v Rostocku (mezinárodní přístav), v Lipsku (Lipská výstava) a v Berlíně (Západní Berlín), jmenovitě na nádraží Friedrichstraße. Zde se zpočátku prodávaly hlavně cigarety, a to za mnohem nižší cenu než v západní části města. Postupně přibyl v nabídce alkohol a další zboží. Již v roce 1962 dosáhl celkový obrát z prvních tří Intershopů sta milionů DM.²⁶

Zpočátku byla síť Intershopů řízena společností *Mitteleuropäische Schlaf- und Speisewagen Aktiengesellschaft* (Mitropa). Se vznikem prvních Intershops – ubytovacích zařízení pro zahraniční klientelu z kapitalistických zemí, došlo i k založení tzv. *Zimmerterice*.²⁷ Ten byl obvykle umístěn v hotelovém pokoji (s cílem stát blíž turistům) a vybízel k naku-pu různého zboží za konvertibilní měny. Postupně se *Zimmerterice* rozvinul do celostátní sítě obchodů.

²⁴ VOLKER, B., *Should auld acquaintance be forgot? Institutions of communism: the transition to capitalism and personal networks: the case of East Germany*, Amsterdam 1995, s. 17.

²⁵ WOLLE, S., *Die heile Welt der Diktatur. Alltag und Herrschaft in der DDR 1971–1989*, Berlin 2009, s. 79.

²⁶ Tamtéž, s. 80. Společně se skupinou *Interhotel* a *Interbank* se obchodní obrat vyšplhal na 1,1 miliardy DM. Srv. ZATLIN, J. R., *The Currency of Socialism...*, s. 253.

²⁷ HALL, D. R., *Tourism and economic development in Eastern Europe and Soviet Union*, London, New York 1991, s. 150.

Vedle Intershoppů vznikly na hraničních přechodech a odpočívadlech ležících na tranzitních trasách mezi Spolkovou republikou Německo a Západním Berlínem, na nádražích, letištích a trajektových přístavech obchody *Intertank* a *Transishop*. Přístup do nich měli pouze cestující z nesoocialistických zemí, kteří se před vstupem museli prokázat cestovním dokladem. I tady se smělo platit pouze volně směnitelnými měnami, preferována byla západoněmecká marka. Obchody nabízely různorodý sortiment včetně potravin, alkoholu, tabáku, oblečení, dále hračky, šperky, kosmetiku, elektronické přístroje, CD ap.²⁸ Jednalo se o výrobky, jež v NDR běžně nebyly k dostání respektive pouze v daleko horší kvalitě. Na tomto místě je nutno zmínit, že přestože Intershopy a obchody *Intertank* nabízely západoněmecké výrobky, nepocházely tyto ve skutečnosti ze Spolkové republiky, nýbrž z licenční, tzv. povolené výroby v NDR. Východoněmecké podniky dostaly od některých západoněmeckých firem koncesi k výrobě jejich produktů a značek. K tomu docházelo za dodržení přísných pravidel toho, jaké stroje a suroviny smějí východoněmecké státní podniky použít, aby bylo dosaženo odpovídající kvality. Většina vyrobeného zboží se dodávala západoněmeckým firmám jako náhrada poplateků a nákladů, zbytek pak mohl být nabízen zákazníkům v NDR.²⁹ V *Intershopp*ech se tak prodávaly západní značky cigaret, z nichž až 90% vyrábily východoněmecké státní podniky.³⁰ Tímto způsobem

²⁸ Srv. DELIUS, F. Ch., *Transit-Weiterhin*, Berlin 1999, s. 39–52.

²⁹ Srv. ROESLER, J., *Momente deutsch-deutscher Wirtschafts- und Sozialgeschichte 1945 bis 1990: Eine Analyse aus gleicher Augensicht*, Leipzig 2006, s. 193–194.

³⁰ VOLZE, A., *Demisengeschäfte der DDR: Genes und Intershopp*, in: *Deutschland Archiv*, Jürg. 24, 1991, Nr. 11, s. 1151.

kopirovali východní Němci více než sto produktů, mimo jiné výrobky společnosti *BAT*, *Beiersdorf*, *Bosch* (*Blaupunkt*), *Nestlé* (značky *Bear Brand*), *Salamander*, *Schieser*, *Triumph*, *Trumpf*, *Underberg* a *Varta* či značku *Privileg* společnosti *Quelle AG*.³¹ Produkce západoněmeckých značek postupně rostla a například v roce 1987 se v NDR vyrobilo 4,6 milionu párů bot *Salamander*.³²

Občané NDR v obchodech Intershopp

Do roku 1974 občané NDR nesměli vlastnit valuty. Výjimku představovali ti, kdo pracovali na území SRN a dostávali plat v západních markách nebo peněžité dary od západoněmeckých příbuzných. Po přijetí Berlinského dohovoru ovšem počet návštěvníků ze Západu rychle rostl a úřady mohly stěží kontrolovat oběh cizích měn mezi turisty a domácími obyvatelem. Na základě tzv. devizového zákona z prosince roku 1973 bylo proto občanům NDR povoleno cizí měnu vlastnit.³³ Rychlý vzestup oběhu německé marky jako druhého platidla na vnitřním trhu vystupňoval obavy stranického aparátu z dalšího vývoje, proto si od dubna 1979 východní Němci museli západní měny vyměnit ve Státní bance NDR za výše zmiňované forum-šeky. Těmi mohli nakoupit v síti Intershopp, zatímco zahraniční zákazníci směli nadále platit přímo zahraničními měnami. V důsledku těchto opatření mělo dojít k rychlému zvýšení obrátu Intershoppů a efektivní kontrole valutových

³¹ KREWER, P., *Geschäfte mit dem Kleingeld: Die DDR im innerdeutschen Handel 1949–1989*, Trier 2008, s. 241.

³² MARXEN, K. – WERLE, G., *Strajkliste und DDR-Unrecht: Amismissionen und Korruption*, Berlin 2002, s. 327.

³³ WOLLE, S., c. d., s. 80.

úspor občanů.³⁴ Představa, že vláda dokáže prostřednictvím forum-šeků držbu zahraničních měn mezi východoněmeckým obyvatelstvem lépe kontrolovat, se však ukázala jako zcela mylná. Forum-šeky nesplnily svou úlohu pouhé poukázky na nákup zboží, naopak se samy staly stínovou měnou a dostaly se do oběhu jako synonymum německé marky.³⁵ Do přístupu k zahraničním měnám mohly od roku 1988 získat na nákup v Intershoppu forum-šeky také prosřednictvím zahraničního převodu. Ve velkých západoněmeckých městech mohli přátelé a příbuzní vložit do agentur Genexu německé marky, které pak byly občanům NDR vypláceny ve formě forum-šeků. Tímto krokem stát získal jen v roce 1988 14,9 milionu DM a v roce 1989 dokonce 48 milionů DM.³⁶

Nové obchody vznikaly i v menších okresních městech bez dominujícího turistického ruchu: například v Bad Doberanu v Mecklenburku, v saském Freiburgu nebo v durynském Greizu. Celostátní řetězec již vyžadoval dovozece, jenž by byl odpovědný pouze za dodávky zboží pro síť Intershop. V roce 1976 proto vznikla společnost *FORUM Handelsgesellschaft mbH*, podřízená úseku *Kommerzielle Koordinierung* (Koko) na ministerstvu zahraničního obchodu.³⁷ FORUM

fungovalo jako jediný dodavatel zboží Intershopům, který stanovoval ceny a kontroloval zisky. Tato organizace řídila v polovině osmdesátých let v celé NDR již 380 prodejen, jejichž zisky se pohybovaly na úrovni miliard DM, a každá východoněmecká rodina nákupem v Intershoppu částečně uspokojovala své nároky na spotřební zboží.³⁸ V roce 1988 se ve všech prodejnách v NDR proobchodovalo 131,9 milionu M³⁹ a do roku 1990 celkový počet Intershopů stoupl až na 470.⁴⁰

Ministerstvo státní bezpečnosti všechny Intershopy sledovalo; příslušníci ministerstva se často prodávali mezi zaměstnanci a pracovali jako prodavači. Dokonce i doprava zboží do obchodů se nacházela pod přísnou kontrolou. Přesto často docházelo ke krádežím a ozbrojeným loupežím. U vyšetřování krádeží v Intershopech asistovali policii vždy také příslušníci *Stasisicherheit* (Stasi). V mnoha případech stáli za krádeží samotní vedoucí a zaměstnanci pobočky. Aby se podobným případům předešlo, měli se stát ze zaměstnanců Intershopů privilegovaní občané. Od začátku osmdesátých let jim tak byla část mzdy vyplácena ve formě prémie ve výši 30 DM, ačkoli přijímání spropitného od zákazníků podléhalo i nadále pevným pravidlům.⁴¹

Důležitý prvek v obchodním obratu Intershopů představovalo přibližně 12.500 vojáků západ-

³⁴ ZATLIN, J. R., *Making and Unmaking Money: Economic Planning and the Collapse of East Germany*, Institute of European Studies, UC Berkeley 2007, s. 15, přístup z internetu: <http://escholarship.org/uc/item/44h5r8szjessionid=3FF2E3E100A951DB1BC7B396CB724824#page=7> [15. 09. 2010]. Srv. HELDMANN, P., *Herrschafft, Wirtschaft, Anarchie: Konsumpolitik in der DDR der Sechzigerjahre*, Göttingen, 2004, s. 294.

³⁵ VOLZE, A., *Deutschengeldfrage...*, s. 1154.

³⁶ Tamtéž, s. 1155.

³⁷ Více k významu úseku Koko a jeho využívání jako mocenské základy a zdroje osobního obohacování stranických funkcionářů srv. KOCH, P. F., *Das Schatz-Imperium*, München 1992.

³⁸ HÄRTL, Ch. – KABUS, P., *Das Westpaket: Geschlankendung keine Hanselwurst*, Berlin 2000, s. 217.

³⁹ Sumy jsou uváděny v markách NDR, podíl Intershopů, ve kterých se platilo pouze valutami, proto není k dispozici. Srv. VOLZE, A., *Deutschengeldfrage...*, s. 1157.

⁴⁰ VOLZE, A., *Deutschengeldfrage...*, s. 1151.

⁴¹ WOLLE, S., c. d., s. 75.

ních velmocí, dislokovaných v Západním Berlíně.⁴² Ti mohli společně se svými rodinami jezdit do hlavního města NDR a využívat příležitosti výhodného nákupu v německých markách anebo amerických dolarech. I díky těmto vojákům nakoupili zahraniční zákazníci v letech 1975 až 1988 v Interšhopech zboží za 16 miliard DM.⁴³ Podle bývalého diplomata Joachima Miltankä⁴⁴ se „den co den opakoval v centru Berlína stejná scéna. Velké armádní autobusy přijížděly v kolonách na Alexanderplatz a Ostbahnhof (...). Poté se [vojáci – pozn. P. S.] v houfech honili po obchodních domech a sbírali všechno, co mohla NDR nabídnout: fotoaparáty a kempinkové potřeby, hudební nástroje, hodiny atd.“⁴⁵ Zajímavou skutečností bylo v tomto ohledu postavení sovětských ozbrojených sil v NDR. Sovětští občané sice směli do prodejen, neměli však přístup k valutám a za zboží tedy neměli čím zaplatit. Ruští důstojníci nepožívali žádných výhod v Interšhopech ani v podobných prodejnách v Sovětském svazu. Již ve třicátých letech vznikly v Moskvě a Leningradě takzvané obchody *Bejzoška*, kde bylo možné nakupovat domácí výrobky za zahraniční měny. Tak jako zpočátku Interšhopy, i Bejzoky se nacházely v blízkosti mezinárodních hotelů a letišť. Běžný sovětský občan, jenž u sebe nesměl

⁴² BLESSING, K., *Die Schatten des Westens. Was hat die DDR zu Wohlstand den BRD beigetragen?*, Berlin 2005, s. 51.

⁴³ FOND, E., *Beyond the wall: Germany's road to unification*, New York 1993, s. 292.

⁴⁴ Miltank, Joachim (1931), diplomat NDR, v letech 1978–1982 velvyslanec v Helsinkách, poté vedoucí úseku Severní Evropa a Velká Británie na ministerstvu zahraničních věcí, v letech 1989–1990 velvyslanec v Londýně a Dublinu.

⁴⁵ MITDANK, J., *Berlin zwischen Ost und West. Erinnerungen einer Diplomaten*, Berlin 2004, s. 153–154.

vlastnit volně směnitelné měny, měl vstup do Berlínky zakázán.⁴⁶ Na rozdíl od Berlínky, která nebyla pro Rusy ničím jiným než malým výkladem divů kapitalistického světa, měly Interšhopy v NDR svůj kulturně-ideologický význam a staly se uctívanými chráněnými konzumní společností. Paradox Interšhopů tkvěl v tom, že ačkoli měly nezanechatelný přínos pro státní pokladnu, jejich sortiment ukazoval nedostatečný stav nabídky v běžných obchodech po celé NDR, což svým dlem přispělo k oslabení stability reálného socialismu.

Význam obchodů Exquisit a Delikat

Od roku 1977 přestaly Interšhopy zcela nabízet zboží domácí výroby. Důvodem bylo založení nové specializované skupiny obchodů s názvem *Delikat*, k němuž došlo v roce 1976. Na konci osmdesátých let jich fungovalo po celé NDR na 550.⁴⁷ Delikaty nabízely kvalitní potraviny a lahůdky, přičemž se jednalo zejména o výrobky východoněmecké provenience, včetně prestižních produktů určených na export do západní Evropy a jiných zřídka dostupných druhů zboží. Na konci osmdesátých let se již mezi sortimentem nacházely i některé druhy západních značek z výše zmínované licenční povolené výroby, jako například *Mutella* anebo káva *Jakobs Krönung*.⁴⁸ Obchody Delikat umožnily občanům NDR

⁴⁶ BLISS EATON, K., *Daily Life in the Soviet Union*, Westport 2004, s. 117. K fungování obchodů *Bejzoška* v sedmdesátých a osmdesátých letech 20. století srv. RATKOVSKI, J., I. S. – CHODJAKOV, M. B., *Istorija Rossii: Povolje ulja gosnabryajnikh v usuz. XX vek*, Sankt Peterburg 2005, s. 352; SAKWA, R., *Gorbachev and his Reforms 1985–1990*, New York 1990, s. 186.

⁴⁷ ZATLIN, J. R., *The Currency of Socialism...*, s. 268.

⁴⁸ Tamtéž.

přístup ke kvalitnímu zboží bez toho, aniž by vlastnili devizy. Na druhé straně pomohly státu odčerpávat přebytek kupní síly obyvatele tím, že za nabízené zboží požadovaly přeměřené ceny. Východoněmeckým důchodcům, kteří směli na dovolenky cestovat za příbuznými do Spolkové republiky, neuniklo, že konzerva ananasu, jež se u západních sousedů prodává za jednu marku, stojí v obchodech Delikat sedm marek, navzdory ujišťování stranických špiček o tom, že kurz 1 M – 1 DM odpovídá reálné kupní síle obyvatele.⁴⁹ Když v roce 1988 doplnil řetězec do své nabídky kvalitní máslo s označením „*Delikat*“, vzbudilo to mezi běžným obyvatelstvem i stranickými funkcionáři rozporuplné reakce, neboť nový druh stál 6,80 M, kdežto běžné prodávané máslo pouhé 2,40 M.⁵⁰ Uvedený příklad dokumentuje pragmatičkou a ideologicky převrácenou politiku SED, jež vedla k jevu typickému pro kapitalistickou společnost: Vyšší kvalita a cena zaváděných výrobků v obchodech Delikat vyvolala nerovnováhu v kupní síle obyvatele a rozdělila společnost na dvě třídy.

Od roku 1962 existoval v NDR vedle Delikatů také neustále rostoucí počet speciálních obchodů *Exquisit* s vysoce kvalitními oděvy, obuví a kosmetikou. V roce 1985 měl tento řetězec již 442 poboček po celé NDR.⁵¹ Obchody *Exquisit* měly na rozdíl od Delikatů pro občany NDR lesk skutečně domácí

⁴⁹ WOLLE, S., c. d., s. 278.

⁵⁰ MERKEL, I., *Utopie und Bedürfnis. Die Geschichte der Konsumkultur in der DDR*, Köln – Wien 1999, s. 277.

⁵¹ STITZEL, J., *Fashioning Socialism: Clothing, Politics, and Consumer Culture in East Germany*, Oxford 2005, s. 143. Armin Volze uvádí, že v roce 1989 fungovalo 429 prodejen *Exquisit*. Srv. VOLZE, A., *Deutschen-geschäfte...*, s. 1153.

cí kvality a luxusu. Ceny oděvů, jež určovala komitací složená z výrobců a vedoucích obchodů, často překračovaly výši průměrné měsíční mzdy východoněmeckého dělníka. V kontrastu s konfekčními výrobky oděvního průmyslu, které byly považovány za nevábné a staromódní a nadto se často vyráběly z nekvalitních a umělých materiálů, se šaty koupené v obchodech *Exquisit* pokládaly za známku společenské prestiže. V NDR se mezi obyvatele velmi rychle roznesly škodolibé názory, že oděvy *Exquisit* nejsou nic jiného, než vyřazené levné výrobky ze SRN, kde je nikdo nechtěl, a proto je levně nabídl lačnému východoněmeckému „trhu“. Na začátku šedesátých-let skutečně docházelo k situacím, kdy srovnatelné druhy oděvů běžné v síti padnoněmeckých obchodů byly k dostání i v síti *Exquisit*, ale za mnohem vyšší cenu. Například kvalitní svetr se prodával ve Spolkové republice za 20 DM, ale v NDR až za 200 DM nebo boty v běžné ceně 30 DM za 50 DM.⁵²

Význam *Exquisitu* podtrhoval i fakt, že pro firmu pracovalo 30 módních návrhářů, kteří pro každou sezónu navrhli kolekci a prezentovali ji na výstavě v Lipsku. Od každého modelu se přitom vyrobilo pouze 300 kusů, často i méně. Standardní modely prošly náročným testováním předtím, než se dostaly do obchodů. Použité materiály přitom pocházely většinou ze západních zemí jako Rakousko, Itálie, Francie či Japonsko. Finální ceny poté odpovídaly kvalitě a také díky této strategii se obchody *Exquisit* staly společensky velmi prestižní značkou.⁵³ Důsledkem byla nedostupnost výrobků pro velkou

⁵² MERKEL, I., *Utopie und Bedürfnis...*, s. 260.

⁵³ STITZEL, J., c. d., s. 136–138.

část obyvatele, přesto se však síť obchodů Exquisit těšila rostoucí oblíbenosti, o čemž svědčí vývoj maloobchodního obrátu v osmdesátých letech (viz tab. 1), ale také lidové přejmenování Exquisitu na zkrácené *Ex* a Delikatů na taktika vulgární *Fräß-Ex*.⁵⁴

Tab. 1

Vývoj maloobchodního obrátu řetězců Exquisit a Delikat v letech 1980–1988 ve valutových markách

Rok	1980	1981	1982	1983	1984	1985	1986	1987	1988
Exquisit	5,6	6,1	6,6	6,8	7,3	7,5	7,9	8,3	8,6
Delikat	5,3	5,5	5,7	5,8	6,0	6,2	6,6	7,0	7,3

Zdroj: VOLZE, A., *Deutsengeschichte der DDR. Genes und Intershops*, in: Deutscher Archiv, Jhg. 24, 1991, Nr. 11, s. 1153.

Oblibu si prodejný s nadstandardním zbožím získaly také v zemích východního bloku. Zejména turisté z Československa a Polska nebo občané SSSR, kteří do NDR jezdili na služební cesty, považovali šaty koupené v Exquisitech za zboží, jež se svou kvalitou vyrovná západním výrobkům. NDR byla v tomto ohledu sovětskými občany paradoxně vnímána jako země „opravdového socialismu (...), kde člověk může jen tak vejít do obchodu a porozhlížet se“.⁵⁵

Závěr

Po zásadních změnách na podzim 1989 se ukázalo, že výsadní postavení popisované sítě obchodů (s její „solidní nabídkou s průměrnou úrovní cen“)

vytvářel umělé režim omezeného importu. S otevřením Berlínské zdi zmizel důvod pro úspěch všech obchodů Intershops, Delikat, a Exquisit. Jejich konec paradoxně zapříčinily výrobky, na jejichž prodeji za nadsazené ceny v předešlých dvaceti letech tolik vydělávaly. V podmínkách volného trhu nedokázaly přežít a jejich pobočky, které se nacházely převážně ve velmi exkluzivních čtvrtích, byly rychle přejmenovány západoněmeckými maloobchodními řetězci. Německý historik a filozof Peter Ruben o vzniku sjednocené německé ekonomiky v roce 1990 trefně napsal: „Co započalo v roce 1962 (...), bylo dokonáno 1. července 1990: z celé NDR se stal jeden velký Intershops.“⁵⁶

Abstrakt

Článek pojednává o významu tzv. devizových obchodů pro hospodářský vývoj a životní úroveň v Německé demokratické republice v sedmdesátých letech 20. století. Zaměřuje se na síť obchodů Intershops, které prodávaly zahraničním návštěvníkům a později také domácímu obyvatelstvu kvalitní importované zboží za konvertibilní měny. Zvláštní pozornost je věnována prodejnám Exquisit a Delikat, jež nabízely nedostatkové zboží za nadhodnocené ceny. Příspěvek charakterizuje tyto obchody jako instrument vlády pro odčerpávání úspor a devizových prostředků obyvatele a zároveň jako prostředek limitovaného přístupu ke sportovnímu zboží pro občany NDR.

⁵⁴ MERKEL, I., *Luxus im Sozialismus. Eine Widerwärtige Fragestellung?*, in: REYTH, R. – MEYER, T (ed.), „Luxus und Konsum“, eine historische Annäherung, Münster 2003, s. 230.

⁵⁵ TIKHOMIROVA, A., *West-Pakete aus der DDR*, in: Horch und Guck. Zeitschrift für kritische Aufarbeitung der SED-Diktatur, ročník 24, 1998, č. 3, s. 47.

⁵⁶ RUBEN, P., *DDR-Philosophie unter Parteiloge. Neue Angänge zwischen dem 5. und 8. SED-Partitag*, in: RAUH, H.-Ch. – RUBEN, P. (ed.), Denkversuche: DDR-Philosophie in den 60er Jahren, Berlin 2005, s. 38.

Abstract

The article deals with the importance of the foreign exchange shops for economic development and living standards in the German Democratic Republic in the seventies of the 20th century. It focuses on Intershop store chain that sold high-quality imported goods to foreign visitors, and later also to the domestic population for a convertible currency only. Particular attention is paid to the Exquisit and Delikat stores that offered shortage goods at overrated prices. The paper characterizes the role of these transactions as an instrument of government for the extraction of savings and foreign exchange resources of the population, as well as the opening of a limited access to consumer goods for the citizens of the GDR.

Klíčová slova

Německá demokratická republika, konzumní společnost, Intershop, Delikat, Exquisit

Key Words

German Democratic Republic, consumer society, Intershop, Delikat, Exquisit